

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Trabzon: Tarihsel ve Kültürel Bir İnceleme¹

A Historical and Cultural Study of Trabzon in Evliya Çelebi's Seyahatname

Şevval Ova², Bilge Kağan Şakacı³

¹ Bu çalışma 24-26 Nisan 2025 tarihleri arasında Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde düzenlenen 26. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu (Kayfor 26)'nda sözlü olarak sunulan "Evliya Çelebi ve Seyahatname: Trabzon Örneği" isimli çalışmanın genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir.

²Yüksek lisans öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, seval_ova98@hotmail.com, Orcid ID: 0009-0008-6824-1667

³Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kşakaci@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-5230-508X

MAKALE BİLGİSİ

Anahtar Kelimeler

Evliya Çelebi,
Seyahatname,
Trabzon,
Kent

Makale Geçmişi:

Geliş Tarihi: 1 Ağustos 2025
Kabul Tarihi: 11 Eylül 2025

ARTICLE INFO

Keywords

Evliya Çelebi,
Seyahatname,
Trabzon,
City

Article History:

Received: 1 August 2025
Accepted: 11 September 2025

ÖZET

Evliya Çelebi 1611-1685 yılları arasında yaşamıştır. Gezip görme arzusu Çelebi'nin kimliğinde önemli bir yer tutmaktadır. Hayatını gezileri çerçevesinde şekillendirmiş, 51 yıl boyunca aralıksız seyahat etmiştir. Evliya Çelebi, seyahat ettiği yerlerde, o bölgedeki tarihe, fiziksel çevreye ve sosyal hayata dair sistematik şekilde notlar tutmaktadır. Bu bağlamda hem not tutma stratejisi hem de sunduğu bilgiler, kent araştırmacılarına yön göstermektedir. Evliya Çelebi'nin gezilerinde ve Seyahatnamesi'nde kentler en temel noktadır. Kentler onun için oldukça önemli ve sistematik şekilde incelenmesi gereken alanlardır. Bu kapsamda gittiği yerlerde belirli kriterlere dikkat etmektedir. Bu kriterler arasında; ovalar, çöller, dağlar, taşlar, ziyaretgahlar gibi fiziksel çevrenin betimlenmesi; görülmesi gereken eserlerin, fatihlerin yazılması; büyük velilerin ziyaret edilmesi gibi unsurlar bulunmaktadır. Seyahatlerine çıkmadan önce, gittiği yerde soracağı soruları ve araştırma alanlarını belirlemektedir. Bu çalışmanın öncelikli amacı Çelebi'nin kent incelemesinde kullandığı yöntemi ortaya koymaktır. Sonrasında ise bu yöntem ekseninde Trabzon hakkında verdiği tarihi, sosyal ve kültürel hayat ile ilgili bilgiler çerçevesinde kenti betimlemeye çalışmaktadır.

ABSTRACT

Evliya Çelebi lived between the years 1611 and 1685. The desire to travel held a significant place in Çelebi's identity. He shaped his life around his journeys, traveling continuously for 51 years. In the places he visited, Evliya Çelebi systematically recorded observations about the region's history, physical environment, and social life. In this context, both his note-taking strategy and the information he provided serve as a guide for urban researchers. Cities are the most fundamental focus of Evliya Çelebi's travels and his Seyahatname. For him, cities were crucial areas that needed to be systematically examined. To this end, he adhered to certain criteria in the places he visited. These criteria included describing the physical environment, such as plains, deserts, mountains, rocks, and places of pilgrimage; recording must-see monuments and the names of the conquerors; and visiting great saints. Before embarking on his travels, he determined the questions he would ask and the areas of research he would research in each destination. The primary aim of this study is to reveal the method Çelebi used in his urban analysis. It then attempts to describe Trabzon using this method and the historical, social, and cultural information he provides about the city.

Evliya Çelebi'nin ilk amaçladığı şey, Osmanlı Devleti'nin ve çevresinin bütünlüklü bir betimlemesini ortaya koymaktır. Bu çerçevede belirli bir sistematik içerisinde kentleri incelemekte ve analiz etmektedir. Bir "kent belleği derleyicisi ve

yazarı"dır. Seyahatname bir kent(ler) monografisidir. Bundan dolayı eser, kent belleği, kültürü, kimliği, imgesi, turizmi, markası gibi araştırmalarda önemli bir kaynaktır (Özdemir, 2012). İncelemekle bitmeyecek bir Türk dili, Türkoloji, kültür ve coğrafya kaynağıdır. Görkemli bir eserdir. "Evliya Çelebi gibisi ne daha evvel ne de ondan sonra bizde olmuştur; ne de Avrupa'da kolay rastlanır." (Ortaylı, 2006). Kentlerin 17. yüzyıldaki durumu, kendi aralarında kıyas yapılabilmesi, o dönem ile günümüzün kentlerinin durumunun kıyaslanabilmesi için Seyahatname birincil kaynaktır.

Evliya Çelebi, 5 Mart 1611'de İstanbul'da dünyaya gelmiş, 1611-1685 yılları arasında yaşamıştır. Çelebi'nin babası Derviş Mehmet Zilli, Saray-ı Atik-i Amire'nin kuyumcubaşısıdır (Çetin, 2013). Evliya Çelebi'nin soyu, Ahmet Yesevi'ye kadar dayanmaktadır (Dankoff, 2010). Ahmet Yesevi'ye kadar uzanan bu soyağacında, İstanbul'un fethine katılmış ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde orduda yer almış kişiler bulunmaktadır. Evliya Çelebi, atalarının savaşlarda önemli görevlerde bulunmuş olması ve babasının saraydaki görevleri nedeniyle tanınmış, köklü bir aile yapısına sahiptir. Tanınmış bir aileye üye olması ve saray çevresi sayesinde iyi koşullarda büyüme, önemli kişilerle tanışma şansı elde etmiştir (Kahraman, 2011b).

Çelebi, çocukluktan itibaren hem meraklı yapısı hem de çevresindeki ilim sahipleri sayesinde öğrenme arzusunun ateşini hiç söndürmemiştir (Kurşun, 2010). Sahip olduğu imkânlar, ona Enderun'da ve saray dışında iyi bir eğitim alma fırsatı sunmuştur. Aldığı eğitimler sayesinde; tarihçi, müzisyen, haritacı, zanaatkâr, mimar, savaşçı, halkbilimci kimliklerini geliştirmiştir. Aynı zamanda Türkçe'nin yanında Farsça, Arapça, Latince, Yunanca ve Rumca bilmesi, onu iyi bir dilbilimci yapmaktadır (Şavk, 2011). Zengin kişiliğinin, bugün hala önemini koruyan en temel yanlarından biri ise, kendi deyişiyle "seyyâh-ı âlem" yani gezgin olmasıdır. Evliya Çelebi, 51 yıl boyunca ara vermeden seyahat etmiştir. Seyahatleri, Orta Avrupa, Balkanlar, Kırım, Kafkasya, Anadolu, Arabistan gibi geniş topraklara uzanmaktadır (Kahraman, 2012).

Bu çalışmanın öncelikli amacı Seyahatname hakkında bilgiler verilerek, Çelebi'nin kent incelemesinde kullandığı yöntemi ortaya koymaktır. Sonrasında ise bu yöntem ekseninde Trabzon hakkında verdiği tarihi, sosyal ve kültürel hayat ile ilgili bilgiler çerçevesinde kenti betimlemeye çalışmaktır. Bu çerçevede birincil kaynak olarak Seyahatname incelenecek olup diğer kaynaklara konunun daha iyi anlaşılabilmesi için başvurulacaktır.

1. EVLİYA ÇELEBİ VE SEYAHATNAME

Evliya Çelebi'nin meraklı yapısı, onu seyahat etmeye iten asıl unsurdur. Bilgi edinme ve merak arzusu, henüz seyahatlerine başlamadan Osmanlı'daki kent kültürüne vakıf olmasını sağlamıştır (Dankoff, 2010). Sahip olduğu eğitim ile maddi imkanlar da seyahat etmesini kolaylaştırmıştır (Yediyıldız, 2011). Tüm bu özelliklere ek olarak seyahat etmeye ciddi anlamda niyetlenmesini karakteristik yapısına uyumlu bir şekilde gördüğü bir rüyaya dayandırmaktadır. Evliya Çelebi rüyasında, Ahi Çelebi Camii'nde Hz. Muhammed'i görmüştür ve Hz. Muhammed'in elini öperken heyecandan "Şefaât Ya Resûlullah" demek yerine "Seyahat Ya Resûlullah" demiştir. Sonrasında Hz. Muhammed ise Evliya Çelebi'ye şefaati, seyahati ve ziyaretini müjdelemiştir. Rüyasının sonunda, Sa'd b. Vakkas, Evliya Çelebi'ye gezip gördüğü yerleri yazmasını öğütlemiştir (Kurşun, 2010). Saraydaki görevlere ve yüksek makamlı tanıdıklarına rağmen mevki peşinde koşmamıştır. Hayatını seyahatleri çerçevesinde şekillendirmesinden ötürü saraydan; köyleri analiz etmek, elçilik, vergi toplamak gibi seyahatlerine katkıda bulunacak cinsten görevler kabul etmiştir. Yolculuklarını, dönemin güvenlik koşullarına istinaden paşalarla ya da ordunun yanında, genellikle at ile gerçekleştirmiştir (Kahraman, 2011b). Evliya Çelebi seyahatlerini gerçekleştirirken, babasıyla fazlaca temasta bulunmuş ve fikir alışverişi yapmıştır. Bu süreçte babasının önerisiyle günlük tutma alışkanlığı edinmiş, aynı zamanda Sa'd b. Vakkas'ın rüyasında dediği gibi gezdiği yerleri not etmeyi amaçlamıştır. Daha sonra aldığı notlar babasının önerisiyle "Seyahatname" adını verdiği eserine dönüşecektir (Dankoff, 2010).

Evliya Çelebi'nin gezilerinde ve Seyahatnamesi'nde kentler en temel noktadır. Kentler onun için oldukça önemli ve sistematik şekilde incelenmesi gereken alanlardır. Bu kapsamda gittiği yerlerde belirli kriterlere dikkat etmektedir. Bu kriterler arasında; ovalar, çöller, dağlar, taşlar, ziyaretgahlar gibi fiziksel çevrenin betimlenmesi; görülmesi gereken eserlerin, fatihlerin yazılması; büyük velilerin ziyaret edilmesi gibi unsurlar bulunmaktadır. Seyahatlerine çıkmadan önce, gittiği yerde soracağı soruları ve araştırma alanlarını belirlemektedir. Gittiği yerde incelemelerde bulunurken, o bölgeye dair kitaplar okumaktadır. Kentte yaşayan yetkililer ve halk ile yakın temasta bulunarak kente dair şeyler öğrenmektedir (Kahraman, 2011a; Kahraman, 2011b).

Devlet tarihini, Osmanlı Devleti'nde devlet arşivi ve vekâyinâmeler¹ verir. Yetersiz olan ise sosyal hayatı yansıtan kaynaklardır. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi bu yetersizliği ortadan kaldıran başlıca eserdir. Çelebi, şehir ve kasabaları, yolları, idari ve sosyal çevreyi anlatan çok iyi bir eser meydana getirmiştir (İnalcık, 2013). Çelebi, eserin girişinde kendisini “âlem seyyahı” ve “âdem nedimi” olarak tanıtır (Çelebi, 2013a). Çelebi'de memleketler görmek, seyahat etmek gençliğinden beri bir tutku olmuştur. Paşaların yanında bir nedim², bir musâhib³ olarak ancak bu tutkusunu gerçekleştirebileceğinden dolayı kendini buna göre yetiştirmiştir. Onun kişiliğinde gezginlik ve yol arkadaşlığı birleşir. Meslek itibarıyla bir nedim/musâhibdir. Hizmet ve tespitlerini nedimler ve idareciler için bir rehber olarak kaleme almıştır (İnalcık, 2013).

O gezgin olmanın ötesinde birçok eksiklik ve haksız uygulamaları da dile getiren biridir (Kurşun, 2013). Çelebi, hayret verici ilginç olayları anlatmaya önem verir (İnalcık, 2013). Gördüğü ya da işittiği sıra dışı durum ve olayları ya doğrudan gördüğünü aktararak ya da dolaylı olarak “...dirler ammâ görmedim, acâyib rivâyetdir”, “...manzûrumuz değildir” şeklinde ifade etmektedir. Eserin güvenilirliğini azaltan etmenlerden biri Çelebi'nin başkalarından alıntıladığı inanılması zor olaylar ya da abartılı anlatımların sanki kendi sözleriymiş gibi anlaşılması ya da çarpıtılmasıdır (Duman, 2013).

Çelebi, eserinde yazılı kaynakları da kullanmıştır (İnalcık, 2013). Seyahatnameye birçok tarih, edebiyat, coğrafya, din konulu eser kaynaklık etmiştir. Ayrıca gidip gördüğü yerlerdeki tahrir kayıtlarının, bazı kanunnamelerin de Çelebi'nin kaynakları arasında yer aldığı bilinmektedir (Duman, 2013).

Evliya Çelebi notlarını tutarken, kentin betimlemesini eksiksiz şekilde yapmak istemiştir. Bu istek onu, adeta bir mühendis disiplininde sistematikliğe yöneltmiştir. Kentleri gezerken, mekânsal ve topografik analizler çerçevesinde ilerlemiş, notlarını her kent için aynı düzende tutmuştur. Bu bağlamda her kent incelemesi, kentin tarihi, idari teşkilatlanması, kentin farklı dillerde karşılık bulan isimleri, bu isimlerin geldiğini kökenler ve kentin coğrafi konumuyla başlamakta ve evler, okullar, camiler, hanlar, hamamlar, çeşmeler gibi unsurların tanıtılmasıyla devam etmektedir. Aldığı notlar, kent kimliğini tanımlamaya yardımcı olacak; halkın özelliklerini, dini ilişkilerini, kültürünü, davranışlarını ve konuşma alışkanlıklarını içermektedir. “Ulema, şair, hekim ve diğer ileri gelenleri, pazarları, dükkânları, çeşitli ürün ve yemekleri, parkları, bahçeleri ve mesire yerlerini de içerir.” (Dankoff, 2010). Notlarında, kentte yaşanan başkaldırıları ya da önemli olaylara da yer vermektedir. Halkın devlete bakış açısı, komşu ülkelerle ilişkiler gibi konuların notlarında yer alması tarihe de ışık tutmaktadır (Akalin, 2011). Kentin incelemesi, önemli kişilerin hayatlarına dair bilgiler, mezar ve türbelerin tanıtımıyla bitmektedir (Dankoff, 2010).

Evliya Çelebi gezileri sırasında birçok farklı kültür ve medeniyetle karşılaşmış ve farklı bakış açılarına sahip olmuştur. Kazandığı bu farklı bakış açılarıyla gezilerinde, kentin geri kalmış ve yetersiz noktalarını eleştirerek eksikliklerin neler olduğuna ışık tutmuştur. Evliya Çelebi notlarını, gittiği yerlerin sırasına göre derlemiş ve daha önce gittiği bir yere tekrar gidiyorsa, gezileri arasındaki zaman diliminde kentteki farklılıklardan bahsetmeyi ihmal etmemiştir. Gezilerine dair notlarını Mısır'da birleştirmiş ve 10 ciltten oluşan Seyahatnameyi tamamlamıştır (Kahraman, 2011b).

Seyahatname, basit bir gezi günlüğünden çok öte bir anlama sahiptir. Seyahatname, kent ile ilgili araştırmalar yaparken nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine dair araştırmacılara önemli bilgiler sunmaktadır. Eserde kentleri analiz ederken kullanılan sistematik, kentlerle ilgili birçok bilgi edinmede ve kentleri hem birbirleriyle hem de aynı kentin farklı zamanlardaki gelişiminin karşılaştırılmasında önemli rol oynamaktadır.

Bahsedildiği gibi, Evliya Çelebi için kent, dünya anlayışı ve seyahatleri için “temel sınıf”tır. Eserde belirleyici unsur kentlerdir. Onun için temel değer “bayındır, medeni, müreffeh” manalarına gelen İbn-i Haldun'un “umran” veya “uygarlık” kavramına benzeyen “amâr” terimiyle ifade edilebilir. Ölçü, genellikle “evler ve dükkânlar da dâhil olmak üzere binaların, ancak özellikle kamu binaları ya da ‘imaret’lerin sayısı ve niteliğidir” (Dankoff, 2010).

¹ Vekâyinâme: “Osmanlı tarihçiliğinde olayları kronolojik sırayla ele alan ayrıntılı tarihlerin genel adı.” (<https://islamansiklopedisi.org.tr/vekayiname>).

² Nedim: “Hükümdarın özel sohbet ve eğlence arkadaşı.” (Bozkurt, 2006).

³ Musâhib: “Osmanlı sarayında padişahın yanında bulunan ve bir nevi danışmanlık yapan görevli.” (İpşirli, 2020).

Çelebi'ye göre bir kentin İslamlaşması o kentin “refah ve uygarlık” seviyesi ile koşutluk gösterir. Refah aynı zamanda “adaletin bir işlevi”dir. Örneğin, ata yurdu Demirci'nin gelişmesine üç etken neden olmuştur (Dankoff, 2010):

- a) Çeşmelerin bol olması.
- b) Yüksek vergilerin yokluğu.
- c) Yöneticileri ikna ederek adaletsiz uygulamalara müsaade etmeyen başkaldırcı (isyankar) Türklerden nüfusun meydana gelmesi.

Çelebi, birden fazla kere ziyaret ettiği kentlerdeki refah düzeyi konusunda sıkça görüş ve yorumlarda bulunmaktadır. Bu sebeple IV. Mehmed'in 1670'te Edirne'de yerleşmesinin ardından kentteki gelişmeleri kaydeder. Ayrıca padişahın 1648 yılındaki ziyaretinin ardından 1671'de Ayntab (Antep) kentinde refah düzeyiyle alakalı olumlu belirtilerin varlığından başka yedi veyahut sekiz semtin oluştuğundan söz eder.

Bir bedestenin veya kapalı çarşının olup olmaması önemli bir göstergedir. Hamamların kalite ve sayısı da bir diğer göstergedir. Çelebi, bir yerde bedesten olmamasına rağmen her çeşit malın bulunabileceği konusunda güvence verir. Az miktarda hamam bulunan yerlerle ilgili çoğu zaman birçok evde banyo olduğunu söyler. Çelebi, hamamların genellikle sağlığa yararlı ve havadar yerler olduğundan bahsetmektedir (Dankoff, 2010). Hamam bunaltıcı ve kirliyse bunu da söylemekten geri durmaz.

Kentleri anlatırken yer verdiği kent surlarının ardındaki mesire, piknik yerleri, korular, bahçeler ve parklar kent hayatının önemli bir parçasıdır. Osmanlı eliti bu tarz mülklere sahiptir ve buralara rahatlamak için gider. Halkın da bu gayeyle gittiği yerler mevcuttur. Kâğıthane (İstanbul) bunların en ünlüsüdür. Kırım'daki Sudak (Soğdak), Malatya'daki Aspuzu, Konya'daki Meram bahçeleri devletin diğer bölgelerindeki benzer yerlerdendir. Yayla kültürü, sayfiyede uygulanan bir başka kent adedidir. Anadolu ve Rumeli'deki yaylaların listelerini verir (Dankoff, 2010). Bağ ve bahçelerdeki ağaçları, çiçekleri, meyveleri tasvir ederken uygulanan tarım konusunda da önemli bilgiler vermektedir (Balta ve Dağlı, 2011).

Kırsal bölgeler, uğrak yerlerin haricinde, bir kasabadan diğerine giderken gördüğü birbirinden pek de farklı olmayan yerlerdir. Köy yaşamı betimlemelerine nadiren rastlanır (Dankoff, 2010). Kentlerde ne kadar süre kaldığının, görev sebebiyle oraya gitmesine göre ya da kafilenin orada ne kadar kaldığıyla ilişkili olduğunu ifade eder. Bazen bir ay, bazen de bir gün kaldığı; bu sürenin ise yazdıklarının uzunluğundan anlaşılabilirliği belirtilir. Elli sayfa gibi kapsamlı bir metin varsa o kentte uzun süre kaldığı ve detaylı bilgi verdiği anlaşılmaktadır. İki-üç sayfalık bilgi varsa orada kısa süre kalmıştır. İstanbul, onun seyahatlerinde merkez durak yeri ya da geçiş yeri olarak adlandırılabilir. Buraya sıkça uğramıştır. İstanbul'dan son ayrılışı 1671 yılındadır. Önce Hacca, sonrasında ise Mısır'a gitmiştir (Kahraman, 2011b).

Seyahatname 10 kitaptan oluşmaktadır. “1. kitap İstanbul; 2. kitap Bursa, Bolu, Trabzon, Erzurum, Azerbaycan, Kafkasya, Kırım, Girit; 3. kitap Konya, Kayseri, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne; 4. kitap Bağdat, Basra, Bitlis, Diyarbakır, İsfahan, Malatya, Mardin, Musul, Tebriz, Van; 5. kitap Akkirman, Belgrad, Gelibolu, Manastır, Özü, Saraybosna, Slovenya, Tokat, Üsküp; 6. kitap Podgoriçe, İştib, Vidin, Peçoy, Budin, Üstürgon (Estergon), Cığerdelen, Macaristan, Özice, Taşlica, Dobra, Venedik, Mostar, Kanije; 7. kitap Kırım, Bahçesaray, Çerkezistan, Dağıstan, Kalmukistan, Saray, Moskova; 8. kitap Gümüllüne, Kavala, Selânik, Tırhala, Atina, Mora, Naravin, Girit Adası, Hanya, Kandiye, Elbasan, Ohri, Tekirdağı; 9. kitap Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine; 10. kitap Mısır, Sudan, Habeşistan, Somali, Cibuti, Kenya, Tanzanya'yı anlatır.”

Gezdiği ve eserinde bahsettiği şimdiki Türkiye sınırları dışındaki yerler (günümüzdeki ülke isimleriyle): Arnavutluk, Ermenistan, Avusturya, Azerbaycan, Bosna, Bulgaristan, Hırvatistan, Cibuti, Mısır, Eritre, Etiyopya, Gürcistan, Yunanistan, Macaristan, İran, Irak, İsrail, Ürdün, Kosova, Lübnan, Makedonya, Moldova, Karadağ, Filistin, Romanya, Rusya (Tataristan), Suudi Arabistan, Sırbistan, Slovakya, Somali, Güney Sudan, Sudan, Suriye ve Kırım'dır (Günay, 2012). Çelebi'nin gezdiği kent sayısı ise iki yüz ellinin üzerindedir (Akalin, 2011).

2. EVLİYA ÇELEBİ VE TRABZON

Çelebi, Ketenci Ömer Paşa'nın Trabzon valisi olarak atanmasıyla birlikte onun maiyetinde Trabzon'a gider (İlgürel, 1995). Çelebi'nin 1640 tarihinde Trabzon'a gidip, kentte birkaç ay kaldığı ifadelerinden çıkarılmaktadır. Çelebi, şehrin adı hakkında da bilgi verilir. Şehirlerin adlarının hangi kelimeden, tabirden, nereden türediğinden bahseder. Bu açıklamalar kendi yorumlarından çok o yöre halkının konuyla ilgili yorumlarından oluşur. Örneğin Erzurum, çok soğuk olduğu için “ere zulüm” tabirinden tüerken, Bursa ise “bulursa”dan gelmektedir (Develi, 2022). Trabzon 1461 tarihinde Fatih Sultan Mehmet

tarafından fethedilmiştir. Çelebi'ye göre tatlı suyundan ve havasından dolayı bu kente Tarabefzûn denilmiştir. Gerçekten de yeme-içme yeridir. Trabzon kentinin içinde tüm halk Gülşeni tarikatına mensuptur.

Trabzon, doğu Karadeniz'de bir körfez gibi kayalar denizi üzerine kurulmuş “irem bağına” benzer süslü bir liman kentidir. Büyük bir körfezli limanı bulunmaktadır. Lezgi dağı Trabzon'un güneyi ve doğusunda yer aldığından kavmine “laz kavmi” denilmektedir. Fatih Sultan Mehmet kaleyi fethettiğinde çevresinde bulunan bölgelerden çeşitli insanları Trabzon'a naklettirip yerleştirmiştir. Bu insan deryasının çoğunluğu Lazlardan meydana gelmektedir. O dönemde halkın tamamını yeniçeriler oluşturmaktadır. “Anadan doğma kuloğlu kul yeniçeri doğar.” İsimleri, Ali, Cafer, Fahrâd, Fasli, Hutâverti, Mahmet, Mayeser, Memi, Peşir ve Veli Peşe şeklindedir. Erkeklerin; Ali Pişar, Ali-Peliöğlu, Corkali, Cündeoğlu, Fazarazoğlu, Firtuloğlu, Foduloğlu, Göneli Ali Peşe, Hacı Çeço, Kalafatoğlu, Kaşidiyarı, Kosdıçoğlu, Koşumburoğlu, Kotarazoğlu, Kotoz Musli, Siyâmi, Sürmenelioğlu Pipoli gibi lakapları vardır. Gençleri arasında yararlı, güçlü, kuvvetli ve cesur olanları vardır. Kadınlarının isimleri; Afife, Anife, Asiye, Fatime, Gülşahi, Hanife, Hava, Honti, Humâ, İsmihan, Mihrimah, Râpişe, Râpiye, Sapiha, Tonti, Ümmihan, Zâhile şeklindedir. Kölelerinin isimleri ise şunlardır: Aparti, Canesi, Hali, İlahkuli, Kanenin, Osef, Ristem ve Yivan (Çelebi, 2013b).

Trabzon'un, beşinci iklimde bulunmasından dolayı suyu ve havası tatlıdır. Bundan dolayı bölgedeki sakinler gezmeye, eğlenmeye düşkün ve zevk sahibi kimseler olarak karşımıza çıkmaktadır. Trabzon'daki kimseler, kaygısız, umursamaz, zarafet sahibi ve aşık kimseler oldukları için yüzlerinin renkleri kırmızımsıdır. Kadınlar kısmı Abaza, Gürcü ve Çerkez güzelleri olduklarından güzel ve yakışıklı çocukları olmaktadır. İklimi ılımandır ve kış sert yaşanmamaktadır. Bundan dolayıdır ki bölge halkı da itidal (ölçülülük, soğukkanlılık) üzere geçinirler. Halkın merhametli ve nahif yapısı; gurbetteki ve kimsesiz kalmış bireylere yardımsever ve özenli davranılmasını da açıklamaktadır. Ancak Çiço, Çağata ve Lezgi halkları oldukça inatçıdır. Bu anılan grupların başka lehçe, deyim, terim ve kendilerine özge kelimeleri vardır. Trabzon kentinin merkezindeki halk bunların dilini asla anlayamaz (Çelebi, 2013b).

Eski zamanlardan beri bu kentin halkı yedi bölüktür (Çelebi, 2013b):

- İleri gelenlerden bey, beyzade ve hizmet işi yapan halk tabakası bu bölüğü oluşturmaktadır. Samur kürkleri ve güzel elbiseler giyerler.
- Alimler, salihler ve büyük şeyhler hal sahibi kimselerdir. Ulema görünümünde kendilerine özge kıyafetleriyle dolaşan alimlerdir.
- Kara ve deniz tüccarlarıdır. Azak⁴, Kazak, Mikril, Abaza, Çerkezistan ve Kırım'a gidip ticaret yapmaktadırlar. Zengin tüccarlardır. Çuha⁵ ferace⁶, kontuş⁷, dolama⁸ ve yelek giyerler.
- Çeşitli sanat sahipleridir. İşlerini yaparak kâr ederler. Hepsisi çuha ferace ve bogası hil'at⁹ giyerler.
- Beşinci bölüğü gemiciler oluşturmaktadır. Bunlar Karadeniz'de gemicilik yapıp kâr elde ederler. Bunların elbiseleri ise kendilerine özge demir kopran, şalvar, çuha dolama şeklindedir. Başlarına ise astar sarık sararlar. Denizde gaza edip savaşır, ayrıca ticaretle uğraşıp kâr elde ederler.
- Bağcılar ve bahçıvanlardır. Otuz bin bağ ve bahçe vardır. Bazı bahçede iki – üç işçi ve hizmetçi mevcuttur.
- Binlerce balıkçıdır. Halkı balığı çok sever. Bunlar haricinde binlerce iş ve meslek sahibi insanlar da vardır.

⁴ Azak Denizi: “Karadeniz'in kuzeydoğusunda yer alan ve Kerç Boğazı ile Karadeniz'e bağlanan bir Rusya ve Ukrayna arasındaki iç denizdir.” (<https://www.gzt.com/jurnalist/natodan-olaganustu-toplanti-karari-3465698>).

⁵ Çuha: “Tüysüz, ince, sık dokunmuş yün kumaş.” (<https://sozluk.gov.tr>).

⁶ Ferace: “1. Kadınların sokakta giydikleri, mantoya benzer, arkası bol, yakasız, çoğu kez eteklere kadar uzayan üst giysisi. 2. Dervişlerin giydiği bol bir tür hırka.” (<https://sozluk.gov.tr>).

⁷ Kontuş: “Resmi günler ve törenlerde giyilen iç kaftanlar dirsekten bileğe kadar düğmeli ve bileği ayarlanabilen uzun kollu olurdu. Bunun üzerine ağır ipekli kumaşlardan hazırlanmış kısa kollu iç kaftanı, en üsteyse içi kürklü, mücevher düğmeli, yere kadar uzanan etekli ve kollu bir elbise daha giyerlerdi. Kapaniçe olarak bilinen bu şaşalı üst giysisine kimi yerde kabaniçe, kapaniça, kapanitza da denilmiştir. Kaynaklarda kapaniçe padişaha mahsus, kollu veya kolsuz, enli yakalı, siyah tilki kürkü kaplı, önü kıymetli taşlarla işlenmiş, mücevherlerle bezeli çaprazvari kaytanlar bulunan bir üst giysisi şeklinde tarif edilmiştir. Kapaniçenin daha aşağı kalitede bir türüne Macarca kuntoş, Türk kaynaklarında ise yaygın olarak kontuş denilmiştir. Çoğunlukla şal ve çuhaya kaplanmış samur paçası, sincap, kakum gibi kürklerden dikilmiş olan kontuşların düğmeleri sadedir.” (Küpelî, 2016).

⁸ Dolama: “Giysilerin üstüne giyilen, önü açık bir tür üstlük.” (<https://sozluk.gov.tr>).

⁹ Hil'at: “Halifeler ve hükümdarlar tarafından taltif etmek ve şereflendirmek amacıyla devlet adamlarına ve diğer bazı kişilere giydirilen değerli elbiseyi ifade eder.” (Şeker, 1998).

Trabzon Kalesi: Trabzon kalesi, Karadeniz sahili ile Boztepe Dağı etekleri arasında kalan iki büyük kaledir ve üç bölükten oluşmaktadır. Bunlara Aşağı Hisar, Orta Hisar ve iç kalesine de Kule Hisar denilmektedir. Yeni Cuma, Debbaglar, Zindan, Aşağı Hisar, Zağanos, Süthane, Moloz ve Mumhane kapıları mevcuttur. Trabzon'un üç kat kalesi çepeçevre 9 bin adımdır. Bu büyüklükteki kalenin içinde müslüman ve müslüman olmayan halkın yaşadığı mahalleler mevcuttur. Başka Yahudi mahallesi bulunmamaktadır. Herhangi bir Yahudi gördüklerinde o an katlederler Çelebi, 2013b). Öte yandan Çelebi Trabzon kalesinin iyi veya harap durumda olduğuna dair yorum yapmamıştır (İnan, 1998). Bu kent içinde çok katlı büyük saraylar ve çeşitli evler bulunmaktadır. Tüm evleri birbiri üzere yapılmış, pencerelerinin hepsi kuzey tarafa, yıldız yönüne ve batı tarafa bakacak şekilde planlanmıştır. Aynı şekilde tüm evler kırmızı renkte kiremitlerle donatılmıştır. İhtişamlı ve bakımlı bir kent profilindedir (Çelebi, 2013b). Çelebi, gezdiği şehirlerin birçoğunun mahalleleri ve nüfusu hakkında bilgiler verirken, Trabzon hakkında bu konularda bilgi vermemiştir (Bostan, 2013).

Camiler: Selatin¹⁰, vezirlerin ve diğer ileri gelenlerin camileri ise şunlardır: Orta Hisar, Yeni, Orta Kule, Hatuniye, Süleyman Bey, Ayasofya, Erdoğdu Bey, Yeni, İskender Paşa Camii şeklindedir.

Medrese, Darülkurraları¹¹ ve Mektepleri: İlim öğretilen medreseler ise; Fatih Mehmed Han, Hatuniye ve İskender Paşa Medreseleridir. Darülkurraları ise; Orta Hisar, Hatuniye ve İskender Paşa Darülkurraları'dır. Ebced¹² okuyan küçük çocukların öğrenim yerleri (mektepleri) ise; Fatih Gazi, Yeni Cami, Mükellef Hatuniye ve İskender Paşa Mektepleri'dir.

Hamamlar: Kule, İmaret, Aşağı Hisar, İskender Paşa, Kâfir ve Tekfur Sarayı Hamamları da kentte bulunmaktadır.

Yemek Veren İmaretlar¹³ ise Fatih Sultan Mehmed Han ve Hatuniye yemek imaretidir.

Bayındır Çarşılar: "Bütün çarşı pazarların seçkini Mumhane Kapısı'ndan dışarıda her türlü esnaf oradadır. Bu Şem'ahane Kapısı'nın karşısında ve deniz kıyısında kat kat kalabalık dükkân pazarları vardır. Ve bir kârgir yapı bedesteni vardır ki bütün Arap ve Acem tüccarları sâkindir." Oldukça varlıklı, cömert, haysiyetli ve görkemli tüccarları mevcuttur. Orta Hisar'da Küçük Pazar denilen her türlü esnafın bulunduğu 70-80 civarı dükkândan oluşan bir çarşıdan da söz etmektedir. Bunlar dışında çeşitli yerlerde dükkânlar da fazlaca bulunmaktadır.

Meşhur Sanatlarının Özellikleri: Kuyumcuları işlerinde çok ustadır. Buraya özgü bir de at gemi işlemesi vardır. Ustalıkla kılıç, büyük bıçak, aşçı bıçağı işlerler. Gurguroğlu bıçağı meşhur çok keskin bir bıçaktır. Trabzon baltasının (kakmalı balta) başka yerde benzeri yoktur. Sedefkârî çekmeceleri ve sandukaları, sedefkârî rih¹⁴ hokkası¹⁵, devatı¹⁶ ve iskemlesi bir diyarda yoktur, ancak Hindistan'da bu tip sedefkârîler var olabilir (Çelebi, 2013b).

Bu dönemde Trabzon ile ilgili bulunan çarşılar, sanat ve işkolları hakkında en orijinal bilgiler Çelebi'ye aittir (Bostan, 2013). Çarşılar ile ilgili olarak sicillerde yer alan bilgilerle Çelebi'nin verdiği bilgiler hemen hemen aynıdır (İnan, 1998).

Yiyecek ve İçeceklerinin Beğenilenleri: Şırası, şerbetleri lezzetlidir. Bahçe ve bostanlarda meyveleri ve özellikle üzüm, kiraz, armut, elma, patlıcan inciri, limon, zeytin, hurma, kırmızı karanfili güzel olarak öne çıkarır.

¹⁰ Selatin Camisi: "Osmanlı padişahlarının, valide sultanların yaptırdığı, içinde padişahın namaz kılması için hünkâr mahfili bulunan büyük cami" (sozluk.gov.tr)

¹¹ Darülkurra: "Kur'an-ı Kerim'in öğretildiği, bir bölümünün veya tamamının ezberletildiği ve kıraat vecihlerinin tâlim ettirildiği mektepler için kullanılmıştır." (Bozkurt, 1993).

¹² Ebced: "Arap alfabesinin ilk tertibi ve harflerinin taşıdığı sayı değerlerine dayanan hesap sistemi." (Uzun, 1994).

¹³ İmaret: "Osmanlı döneminde fakirlere ve medrese talebesine sıcak yiyecek dağıtmak amacıyla kurulmuş hayır müessesesi." (Ertuğ, 2000).

¹⁴ Rih: "Yazıdaki mürekkebi kurutmak için dökülen çok ince ve renkli bir kum türü." (https://sozluk.gov.tr).

¹⁵ Hokka: "İçine mürekkep konulan küçük kap; mürekkeplik." (https://sozluk.gov.tr).

¹⁶ Devat (Divit): "Eskiden yazı takımlarının korunması ve kolayca taşınması için kullanılan mahfaza." (Derman, 1994).

Balıklarının Beğenilenleri: Birçok balık çeşidi bulunmakla beraber levrek, kefal, kalkan, tekir, kaloz, uskumru balığını beğenilenlerden saymaktadır. “Bunlardan fazla sevip uğruna bin can ile kurban oldukları, alım satımı sırasında kavga edip kan akıttıkları balık” hamsi balığıdır. Hamsi balığının faydası, şekilleri ve özellikleri üzerinde de ayrıca durur.

Trabzon’un dağlarında, çimşir ağacı; bağlarında servi ve Anadolu cevizi ağaçları bulunmaktadır. Erzurum kentinin dağlarında sert bir kış yaşanırken; burada “güllük gülistanlık, reyhan ve erguvan, limon ve turunç bahar ve meyve vermedir.” Mesire yerlerinden Kavak Meydanı’ndan bahseder (Çelebi, 2013b).

3. SONUÇ

Evliya Çelebi seyahatlerini, birçok bölge ve ülkeye yayılan geniş bir coğrafyada gerçekleştirmiştir. 51 yıl boyunca aralıksız seyahat etmiş ve gittiği yerlerde notlar tutmuştur. Gezilerini ve notlarını belirli bir sistematik içerisinde düzenlemiş, gezip gördüğü farklı yerleri aynı sıralamayla anlatmıştır. Çelebi kimi durumlarda henüz yeterli veri bulamadığından bir sonraki gelişinde doldurulmak üzere metinde boşluklar bırakmaktadır.

Evliya Çelebi’nin bakış açısında kentler incelenmesi gereken mekanlardır. Gezilerindeki incelemelerde yalnızca kentin fiziksel dokusuna dair analizler değil, sosyal yapısına dair de analizler bulunmaktadır. Trabzon’a seyahatinde de tıpkı diğer seyahatlerinde olduğu gibi kentin tarihi, kökeni, idari teşkilatlanması, fiziksel çevresi, sosyal yapısı, iklimi gibi konular hakkında sırasıyla bilgiler vermiştir.

Evliya Çelebi’nin kentleri merkeze alan bakış açısı, Seyahatname’yi basit bir gezi günlüğünden ayıran en önemli özelliklerden birisidir. Eserde kullanılan sistematik, çeşitli yerlerdeki sosyal ve kültürel yapılara ışık tutmaktadır. Kentlerin hem birbirleriyle karşılaştırılmasında hem de aynı kentin farklı zamanlardaki gelişiminin ortaya koyulmasında önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda Seyahatname, bu alanda araştırma yapan kişilere yol gösteren bir kılavuz sayılabilmektedir. Bu çalışmamızda, Çelebi’nin izinden gidilerek Trabzon ve o dönemin özellikleri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Trabzonu incelerken Evliya Çelebi’nin izlediği başlıklandırma ise şu şekildedir (Çelebi, 2013b):

- Büyük şehir, eski mamur kale Lezgi vilâyeti Trabzon beldesi.
- Trabzon eyaletinde Süleyman Han kanunu üzere itaat edip boyun eğmiş olan boy beylerini bildirir.
- Trabzon’un şairlerinin övülmesi.
- Trabzon’un ileri gelenlerinin anlatılması.
- Trabzon’un âlimleri, sâlihleri ve büyük evliyâlarının anlatılması.
- Trabzon Kalesinin şekli, sınırları, yapıları ve bütün hayır eserlerini bildirir.
- Selâtin camileri, vezirlerin ve diğer ileri gelenlerin camilerinin özellikleri.
- Trabzon mescitlerinin anlatılması.
- İlim öğretilen medreselerin anlatılması.
- Trabzon dârülkurrâlarının özellikleri.
- Ebced okuyan küçük çocukların öğrenim yerlerinin (mekteplerin) özellikleri.
- Şanlı derviş tekkelerinin özellikleri.
- Hamamların özellikleri.
- Tüccar hanlarının anlatılması.
- Bekâr hanlarının özellikleri.
- Hayat suyu sebil ve çeşmelerin özellikleri.
- Mamur çarşıların özellikleri.
- Yemek veren imaretlerin özellikleri.
- Trabzon halkının yüz renklerinin özellikleri.
- Trabzon halkının işleri ve kazançlarının özellikleri.
- Trabzon’un meşhur san’atlarının özellikleri.
- Trabzon’un yiyeceklerinin ve içeceklerinin beğenilenlerini bildirir.
- Trabzon’un mesirelerinin anlatılması.
- Trabzon’un mahallelerinin isimleri.
- Hoşoğlan Nehrinin övgüsü hakkında.
- Trabzon’da yatan sultanların ve büyük evliyâların ziyaret yerlerinin özellikleri.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yapay Zekâ Kullanım Beyanı: Makale içerisinde yapay zekadan faydalanılmamıştır.

Yazar Katkıları: Çalışmaya yazarlar eşit derecede katkı sunmuştur.

Çıkar Çatışması: Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H. (2011). Seyahatname'den Evliya Çelebi'ye. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 711, 212-233.
- Balta, E., & Dağlı, Y. (2011). Evliya Çelebi'ye göre Mora Yarımadası ve Girit'te bağcılık ve şaraplar. R. A. A. Sheridan (Çev.), M. S. Koz (Ed.), *Evliya Çelebi konuşmaları / yazılar* (ss. 103-127). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bostan, H. M. (2013). Evliya Çelebi çağında Trabzon. Z. Kurşun & C. Yılmaz (Eds.), *Evliya Çelebi'nin şehirleri* (ss. 65-71). İstanbul: MEDAM- Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi.
- Bozkurt, N. (1993). Darülkurra. *TDV İslâm ansiklopedisi* (8, ss. 543-545). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bozkurt, N. (2006). Nedim. In *TDV İslâm ansiklopedisi* (32, ss. 509-510). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çelebi, E. (2013a). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi – 1: 1-6. kitaplar, 2. kitap (İstanbul)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, E. (2013b). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi – 1: 1-6. kitaplar, 2. kitap (Bursa, Bolu, Trabzon, Erzurum, Azerbaycan)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çetin, F. (2013). İki Osmanlı tipolojisinin mukayesesi: Piri "Reis" ile Evliya "Çelebi"nin tarihi ve fikri serüveni. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 1-16.
- Dankoff, R. (2010). *Seyyah-ı Âlem: Evliyâ Çelebi'nin dünyaya bakışı* (Çev. M. Günay). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Derman, M. U. (1994). Divit. *TDV İslâm ansiklopedisi* (9, ss. 450-451). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Develi, H. (2022). *Evliya Çelebi'nin İzinde*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Duman, M. (2013). Evliya Çelebi seyahatnamesi. C. Yılmaz (Ed.), *Evliya Çelebi'nin dünyası* (ss. 67-75). İstanbul: MEDAM - Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi.
- Ertuğ, Z. T. (2000). İmaret. *TDV İslâm ansiklopedisi* (22, ss. 219-220). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Günay, E. (2012). Önsöz. N. Tezcan, S. Tezcan, & R. Dankoff (Eds.), *Evliya Çelebi: Studies and essays commemorating 400th anniversary of his birth*. İstanbul: Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism Publications.
- İlgürel, M. (1995). Evliya Çelebi. *TDV İslâm ansiklopedisi* (11, ss. 529-533). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İnalçık, H. (2013). Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bir musahibin anıları ve seyahat notları. C. Yılmaz (Ed.), *Evliya Çelebi'nin dünyası* (ss. 33-44). İstanbul: MEDAM - Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi.
- İnan, K. (1998). Kadı sicillerine göre Trabzon şehrinin fiziki yapısı (1643-1656). *Osmanlı Araştırmaları XVIII (The Journal of Ottoman Studies XVIII)*, 161-186.
- İpşirli, M. (2020). Musahib. *TDV İslâm ansiklopedisi* (31, ss.230-231). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kahraman, S. (2012). *Evliya Çelebi seyahatnamesi'nden seçmeler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kahraman, S. A. (2011a). Evliya Çelebi ve Seyahatnamesinin yayını üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 711, 234-238.
- Kahraman, S. A. (2011b). Habertürk. *Bilinmeyen - Evliya Çelebi*. <https://www.youtube.com/watch?v=hsGMmhhH2RQ>
- Kurşun, Z. (2010). Dünyanın en büyük gezgini. *Dil ve Edebiyat* (15), 14-22.
- Kurşun, Z. (2013). Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi. C. Yılmaz (Ed.), *Evliya Çelebi'nin dünyası* (ss. 53-62). İstanbul: MEDAM - Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi.
- Küpeli, Ö. (2016). Revan Seferi'ne götürülen padişah kıyafetleri. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*(II/2), 33-74.
- Ortaylı, İ. (2006). *Osmanlı'yı yeniden keşfetmek*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özdemir, N. (2012). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin sözlü kültür boyutu ve kent kültürü araştırmaları. *Evliya Çelebi'nin sözlü kaynakları* (ss. 131-148). UNESCO Türkiye Milli Komisyonu.
- Şavk, Ü. Ç. (2011). *Sorularla Evliya Çelebi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Şeker, M. (1998). Hil'at. *TDV İslâm ansiklopedisi* (18, ss. 22-25). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- TDV İslâm Ansiklopedisi. Vekayiname. *TDV İslâm ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vekayiname> (Erişim Tarihi: 18.03.2025).
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 18.03.2025).
- Uzun, M. İ. (1994). Ebced. *TDV İslâm ansiklopedisi* (10, ss. 68-70). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yediynldız, B. (2011). Evliya Çelebi ve Seyahatname üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 711, 205-211.